

ПЕТРО ІВАНОВИЧ ЛЯЩЕНКО: ТАЄМНИЦІ БІОГРАФІЇ ВЧЕНОГО

Автор наводить архівні дані щодо невідповідності фактичним даним загально-прийнятої офіційної дати народження та періоду навчання відомого дослідника історії народного господарства Петра Івановича Лященка. Здійснено спробу виявити обставини, які змусили науковця вдатися до викривлення та приховування деяких епізодів власної біографії.

Ключові слова: П.І. Лященко, історія народного господарства.

Автор приводит архивные свидетельства относительно несоответствия фактическим данным общепринятой официальной даты рождения и периода обучения в Санкт-Петербургском университете известного исследователя истории народного хозяйства Петра Ивановича Лященко. Предпринята попытка установить обстоятельства, которые подтолкнули ученого исказить и скрыть некоторые эпизоды собственной биографии.

Ключевые слова: П.И. Лященко, история народного хозяйства.

The author adduces the archival evidences of the discrepancy to the factual record in the generally accepted official date of birth and the education period in the St. Petersburg University of the noted national economy history researcher – Peter Ivanovych Lyaschenko. An attempt is made to find out the circumstances which pushed the scholar to misrepresent some episodes of own biography.

Key words: P.I. Lyaschenko, national economy history.

Не секрет, що життєвий шлях і наукова творчість вченого залежать не тільки від його працездатності, наполегливості в досягненні мети, здібностей і кваліфікованості, але й від зовнішніх чинників. Вони можуть сприяти діяльності науковця чи, навпаки, створити безліч проблем і перепон. Події, пов'язані з Жовтневим переворотом і громадянською війною стали важливим рубіконом, який подолали далеко не всі «буржуазні спеціалісти». Зачасти причиною цьому були певні перипетії їх біографії. Складний і тернистий шлях від «буржуазного вченого» до представника марксистського напрямку в радянській історико-економічній науці пройшов П.І. Лященко. Попри звинувачення у прихильності до фашистської ідеології [1], йому вдалося уникнути репресій 1930-х років. Життя і творчість вченого і досі овіяні легендами та припущеннями, а деякі дослідники припустилися неточностей і помилок.

24 липня 1955 року в Москві перестало битися серце відомого радянського вченого-економіста, член-кореспондента АН СРСР (1943), академіка АН УРСР (1945), заслуженого діяча науки РРФСР (1943), лауреата Сталінської премії (1949), кавалера орденів Трудового Червоного Прапора і

«Знак пошани» Петра Івановича Лященка. Свій останній спочинок фундатор нового наукового напрямку на порубіжжі економічної та історичної науки – історії народного господарства СРСР – знайшов на 22 дільниці Ваганьківського цвинтаря. Здавалося б, зі смертю вченого пішла у небуття одна із головних таємниць його життя, про яку, очевидно, не знали навіть його нащадки – дата народження Петра Івановича. Надмогильна плита, численні довідники та енциклопедії стверджують, що народився Петро Іванович Лященко 10(22) жовтня 1876 року в місті Саратові. Ця «неточність» з боку родичів та біографів не є випадковою. Адже, саме 10(22) жовтня 1876 року значиться в особових справах члена-кореспондента та академіка П.І. Лященка. Цією ж датою оперували і перші упорядники короткої біобібліографії науковця Т.П. Кіктенко та Є.І. Скокан [2]. У радянській, сучасній російській і українській історіографії час народження науковця не піддавався сумніву [3; 4]. Єдина розбіжність полягає лише в тому, що характеризуючи його як радянського вченого частина авторів послугується визначенням «російський» або ж «український», для чого зрештою і перші, і другі мають

певні підстави. Про усталеність у наукових колах переконання щодо дати народження вченого свідчить і стаття доктора економічних наук Л. Горкіної, що вийшла друком у 2006 році та була приурочена до 130-ї річниці від дня народження Петра Івановича Ляценка [5].

Які підстави є у нас стверджувати, що дата народження Петра Івановича Ляценка інша і, головне, – в чому криється причина, що науковець впродовж багатьох десятиріч вдавався до цієї «неточності» в своїй офіційній біографії?

На першу частину запитання дати відповідь достатньо легко. Підставою для цього є офіційний документ «Свідоцтво» про народження, яке зберігається в особовій справі студента Санкт-Петербурзького університету Петра Івановича Ляценка [6, арк. 15]. У «Свідоцтві» йдеться про те, що в книзі реєстрації Вознесенської церкви міста Саратов в розділі про новонароджених було зроблено відповідний запис за № 135 про те, що майбутній науковець появився на світ 10(22) жовтня 1875 року.

Більш детальну інформацію про батька і матір Петра Івановича знаходимо із наступного документа тієї ж справи. Іван Євстафійович Ляченко був надвірним радником і кавалером ордена святого Станіслава 2-го ступеня, імператорської корони і бронзової медалі на Андріївській стрічці в пам'ять Кримської війни 1853-1856 років. Він походив з обер-офіцерської родини, що виводила своє коріння з козаків Конотопського повіту Чернігівської губернії і володіла наділом землі розміром 70 десятин. Після закінченні Конотопського повітового училища Іван Євстафійович працював у Конотопі, Мінську, Чернігові та у Саратові. Там він одружився зі вдовою колезького асесора Каткова – Ганною Миколаївною, з якою мешкав у дерев'яному будинку на кам'яному фундаменті [6, арк. 16].

Через два місяці після народження сина Іван Євстафійович помер (01.12.1875). Дата смерті батька засвідчує, що навіть гіпотетично Петро Іванович аж ніяк не міг появитися на світ у жовтні 1876 року. Після смерті чоловіка, Ганна Миколаївна, за свідченням самого Петра Івановича, аби дати можливість отримати освіту доньці Євгенії (народилася 20.12.1872 і на схилі літ проживала разом із родиною П.І. Ляценка), а згодом і сину, змушена була заробляти на хліб переписуванням різноманітних документів.

Наполегливість і старанність дозволили Петру Івановичу успішно закінчити Першу Саратовську класичну гімназію. В атестаті, виписаному 31 травня 1894 року, значиться тільки «відмінно» і «добре» [6, арк. 9].

У травні 1894 року Петро Іванович Ляченко був зарахований до числа студентів природничого відділення фізико-математичного факультету (з додатковою спеціальністю «Агрономія»), а з 1895 року – економічного відділення юридичного факультету Санкт-Петербурзького університету.

Навчання в університеті тривало чотири роки – він став випускником відповідних факультетів із дипломом першого ступеня (з відзнакою) у 1898/1899 роках [7, арк. 30]. Тут теж є розходження із офіційною біографією вченого, де роками завершення навчання значаться 1899/1900.

На наше переконання, час навчання і роботи Петра Івановича Ляценка на посаді приват-доцента в Санкт-Петербурзькому університеті сповнені подіями, інформацію про які він так обачно оберігав від стороннього ока в роки радянської влади. Часткову відповідь ми знаходимо в особистій справі студента Петра Івановича Ляценка.

Як відомо, кандидат у студенти університету давав письмове зобов'язання не брати участь у таємних організаціях, а також демонстраціях та інших проявах суспільних протестів. Не було зроблено виключень і для студента Ляценка [6, арк. 71, 93]. Однак майбутній вчений проявив свою громадянську позицію у зв'язку з подією, що сколихнула мешканців Санкт-Петербурга. У справі Лахтинської друкарні, що виготовляла прокламації для «Союзу боротьби...», були заарештовані слухачка Вищих жіночих (Бестужевських) курсів М.Ф. Ветрова, майбутня супутниця В.І. Леніна – Н.К. Крупська та інші особи. Як правило, тих хто проходив по політичним статтям із сумнозвісних «Крестів» переводили до Петропавлівської фортеці. Там, у відповідь на наругу з боку тюремників М.Ф. Ветрова облилася гасом із лампи і підпала себе [8, с. 19]. По місту ширилися чутки, що наруги зазнали й інші жінки-в'язні фортеці. На знак протесту проти сваволі поліції «бестужевки» і студенти столичних вузів під час відспівування загиблої в Казанському соборі 4 березня 1897 року провели демонстрацію. Дана акція мала наслідком те, що всі затримані по справі Лахтинської друкарні жінки були випущені поліцією до судових засідань під заставу чи підписку про невиїзд. Але при розгоні демонстрації було заарештовано близько 170 слухачок курсів і студентів, яких припровадили до «Крестів». Серед них був підданий арешту на три доби і Петро Іванович Ляченко. Відповідний документ про арешт було направлено керівництву факультету [6, арк. 6]. Ця подія мало не перекреслила наукові перспективи талановитого юнака.

На період із травня 1900 по червень 1901 року приходить стажування Петра Івановича Ляценка в Лейпцігському університеті та Лейпцігському сільськогосподарському інституті під керівництвом відомих у Європі професорів К. Бюхера (політекономія) і Ф. Кірхнера (сільське господарство) [7, арк. 7]. Зважаючи на той факт, що Петро Іванович Ляченко займав достатньо активну громадську позицію та з огляду на те, що в грудні 1900 року В.І. Ленін саме у Лейпцигу видрукував перший номер газети «Іскра», не виключена їх особиста зустріч, яка могла залишити не самі приємні спогади в Петра

Івановича. Окрім В.І. Леніна, у той відтинок часу в Лейпцигу та Мюнхені перебувала достатньо велика група російських опозиціонерів, що перебралися з російської столиці. Про світоглядну близькість (і можливе знайомство) Петра Івановича з цими людьми засвідчує його участь у подіях 1905-1907 років у Росії.

Революція активізувала всі прошарки населення імперії. 7 лютого 1905 року відбулося зібрання студентів Санкт-Петербурзького університету. На ньому схвалено рішення застрайкувати з політичних мотивів до 1 вересня поточного року [9, с. 96]. Більшість професури університету проявила консерватизм і не підтримала страйкарів. У цей час Петро Іванович активно поринув у політичне життя. Якщо опиратися на його більш пізні твердження (в біографії при обранні академіком АН УРСР), серед робітників міста він створив гуртки, що мали зв'язки з РСДРП [10, арк. 25]. Окрім того, він був делегований у Петербурзьку Раду робітничих депутатів від доцентських груп університету [10, арк. 25].

Судячи з ознайомлення з деталями життя та діяльності вченого, архівними документами стосовно цієї сторінки його біографії, Петро Іванович Лященко належав до меншовицького крила РСДРП. Характерно, що активне політичне життя приват-доцента Санкт-Петербурзького університету не залишилося поза увагою каральних органів. 3-го грудня 1905 року він був побитий городовим і козаками на одній із вулиць Васильєвського острова [11, арк. 27]. Цей випадок не заставив його припинити політичну та просвітницьку діяльність. Петро Іванович був одним з організаторів і керівників жіночого культурно-просвітницького товариства, єдиного в столиці клубу такого гатунку. Заснований у 1907 році клуб нараховував у часи свого розквіту близько 500 учасниць. Його діяльність зосереджувалася переважно серед ремісниць і фабричних робітниць. У клубі була своя солідна бібліотека, де влаштовувалися лекції, доповіді, загальноосвітні заняття [12, арк. 24]. 13 лютого 1908 року поліція здійснила обшук, «...під час якого там виявлено декількох відвідувачів, що читали прокламації Російської соціал-демократичної партії» [13, арк. 2; 11, арк.36]. Згодом влада заборонила діяльність клубу [14]. У таємному донесенні допускалася приналежність Петра Івановича Лященко до РСДРП [15, арк. 1].

20 травня 1908 року Петро Іванович Лященко за розпорядженням № 675 опікуна Петербурзького учбового округу відрахований із числа приват-доцентів університету. Можемо допустити, що не останню роль у цьому відіграла підтримка вченим зв'язків з одним із угруповань РСДРП, а також деякі обставини розслідування, що провадилося в 1907 році з інциденту від 3 грудня 1905 року [11, арк. 34, 35].

Однак помилковим є твердження І.Г. Рознера про те, що після поразки революції поліція

арештувала Петра Івановича Лященко і вислала до Сибіру, із заборобою займатися викладацькою роботою, а також встановила за ним таємний нагляд [16, с. 137].

Спроба реалізувати себе в Юр'ївському університеті (1910) не дала бажаного результату, що в кінцевому рахунку обумовило не довготермінову працю Петра Івановича Лященко на юридичному факультеті Санкт-Петербурзького університету (1910/1913) та переїзд до Томського університету (1913).

На томський період приходиться завершення становлення Петра Івановича Лященко як мастиного вченого із сформованим колом наукових інтересів і методів дослідження. В Томську ординарний професор (1913), декан юридичного факультету (1914/1917) активно поринув у дидактичну і наукову роботу. В цей відтинок часу він завершив і опублікував низку монографій, та в грудні 1914 року у Харківському університеті захистив дисертацію на ступінь доктора політичної економії і статистики [8, арк. 19]. Вчений був нагороджений медаллю в пам'ять 300-річчя царювання дому Романових, іншими нагородами по рангу до Анни другого ступеня та мав чин статського радника [17, арк. 2, 7, 30]. Його праця «Очерки аграрной эволюции России: крестьянский вопрос и пореформенная землеустроительная политика» в 1915 році була відмічена Російською академією наук [18, с. 47].

Ліквідацію самодержавства вчений зустрів із захопленням. У березні 1917 року він обраний головою Губпродкомітету, метою якого було організувати перші в Сибіру продзагони з числа робітників для постачання продовольства в Томськ і на фронт [19]. Суспільно-політична діяльність вимагала від нього максимального напруження сил. Науковець, у якого вкрай загострилися стосунки з частиною колег, що знайшло відображення на шпальтах місцевих видань, звернувся до Ради університету з проханням про звільнення від обов'язків декана [20, арк. 58], зосередивши зусилля на новому поприщі. Однак, його діяльність не дала бажаних результатів і не принесла морального задоволення.

У травні 1917 року Рада Варшавського університету, евакуйованого до Ростова-на-Дону, обрала Петра Івановича Лященко ординарним професором по кафедрі політичної економії та статистики [21, арк. 4]. 1 липня 1917 року рішенням Тимчасового уряду було здійснено об'єднання розрізаних факультетів Варшавського університету і навчальних закладів Нахичевані-на-Дону та Ростова-на-Дону в єдиний навчальний заклад – Донський університет з місцезнаходженням у Ростові-на-Дону [21, арк. 9]. На новому місці Петро Іванович Лященко розпочав викладацьку діяльність 18 жовтня 1917 року, прочитавши відкриту лекцію на тему «Мета і метод вивчення соціальної економії» [22, арк. 6].

Після Жовтневого перевороту розпочався новий етап у житті вченого. Саме в Ростові-на-Дону ми вперше серед документів, написаних його рукою, зустрічаємо «неточності» щодо віку тощо.

Ростов-на-Дону, як і вся територія колишньої Російської імперії був втягнутий у коловорот стрімкої зміни влади. В грудні 1917 року місто було під контролем генерала Каледіна. В лютому 1918 року на зміну йому прийшли ради – проголошено Донську Радянську Республіку. Донський університет перейшов у відання Народного комісаріату освіти [23, арк. 1]. Вже наприкінці квітня 1918 року терени навколо Дона зайняли німецькі війська. При новій владі університет продовжував функціонувати [24, арк. 96]. Перебування німців було короткотривалим. У травні 1918 року місто зайняли білогвардійці. Університет перейшов у підпорядкування відділу народної освіти уряду Всевеликого війська Донського.

Паралельно з працею в університеті Петро Іванович був одним з організаторів та першим директором (ректором) Комерційного інституту (1918-1922). Комерційний інститут (перейменованний 16.09.1920 у Донський інститут народного господарства) став єдиним на півдні європейської Росії вищим навчальним закладом, який готував фахівців для комерційних, банківських, страхових, кооперативних закладів.

Наявні архівні документи (витяг з протоколу відділу народної освіти про те, що на спільному засіданні Опікунської ради і Учбового комітету Комерційного інституту обрано директором П.І. Лященка) [25, арк. 1; 26, арк. 51, 57] і тогочасні газетні публікації [27] спростовують твердження Р.П. Корнієвського, що вчений очолив вже існуючий інституту [28, с.246].

1 жовтня 1918 року Комерційний інститут розпочав свою діяльність. Із цієї нагоди відбулися урочистості за участю директора Петра Івановича Лященка та отамана Каледіна. В січні 1920 року у Ростов-на-Дону увійшли більшовики. Нова влада конче потребувала висококваліфікованих фахівців. Петро Іванович Лященко був затверджений на посадах, які посідав до їх приходу. Окрім участі в

різного роду громадських об'єднаннях, науковець у 1921 році був обраний членом міської Ради робітничих і червоноармійських депутатів. Судячи з цього факту, нова влада сповна оцінила діяльність вченого-практика; адже до старої буржуазної інтелігенції ставлення було настороженим, а то, і вкрай ворожим.

Для нас особливий інтерес представляє анкета члена міськради П.І. Лященка. В графі приналежності до партій він зазначив, що *безпартійний*. Судячи з анкет інших членів міськради, вони, захоплені буреломом революції, активно вступали до ВКП(б), або ж не забували відмітити власні заслуги в роки революції 1905-1907 і 1917 років, чи в ході громадянської війни. Науковець і слова не написав про свою революційну діяльність у попередній період, а у графі про рік народження вказав вік, який на декілька років відрізнявся від наявного [29, арк. 151]. Очевидно, що боротьба більшовиків із політично близькими за стратегічними цілями меншовиками, есерами, анархістами змусила вченого максимально приховати факти своїх минулих політичних вподобань. Як показали подальші події, така обачність виявилася цілком виправданою. Зміщення на рік дати народження і дат навчання на факультетах Санкт-Петербурзького університету позбавляло можливості «компетентні органи» розшукати в архіві особову справу студента та приват-доцента Петра Івановича Лященка (завдячуємо лише власній інтуїції, коли у 1988 році архівні працівники ЦДІА м. Ленінграда, керуючись хибними офіційними датами, марно намагалися відшукати його особову справу).

У біографії вченого є й інші, не менш інтригуючі (не відомі широкому загалу), сюжети. Очевидно, вони заслуговують спеціального висвітлення.

Підводячи підсумок викладеним судженням можемо чітко констатувати одне – загальноприйняті дати народження і років навчання в Санкт-Петербурзькому університеті академіка Петра Івановича Лященка є помилковими. Відповідно, необхідно внести корективи до офіційних даних про науковця.

Рис. 1. Фото П. Лященко – студента

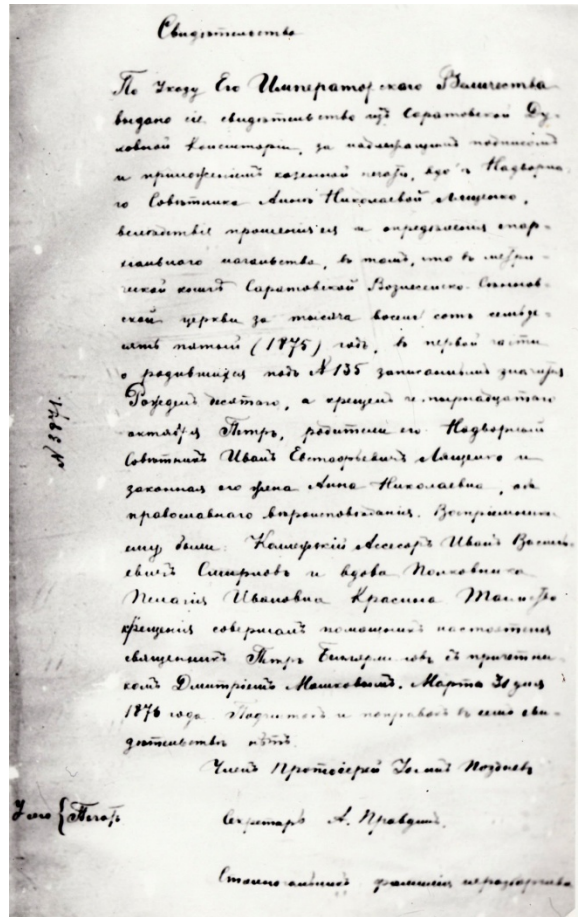

Рис. 2. Свидѣтво про народження П.І. Лященко

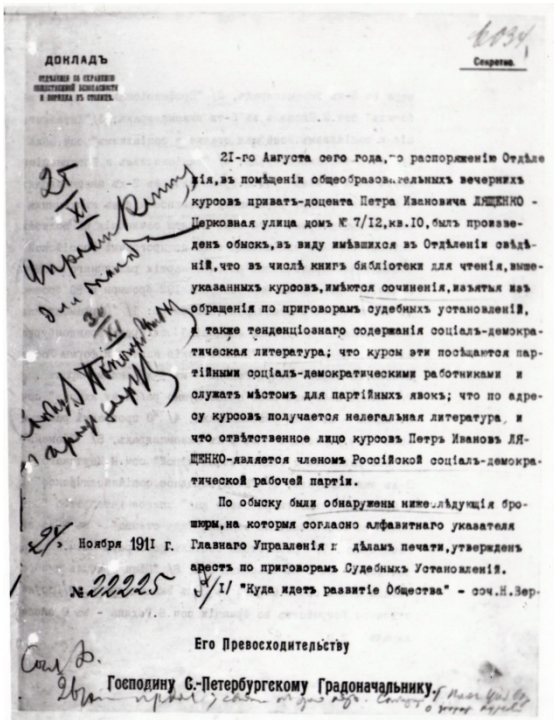

Рис. 3. Рапорт III-го охоронного відділу про обшук (стр. 1)

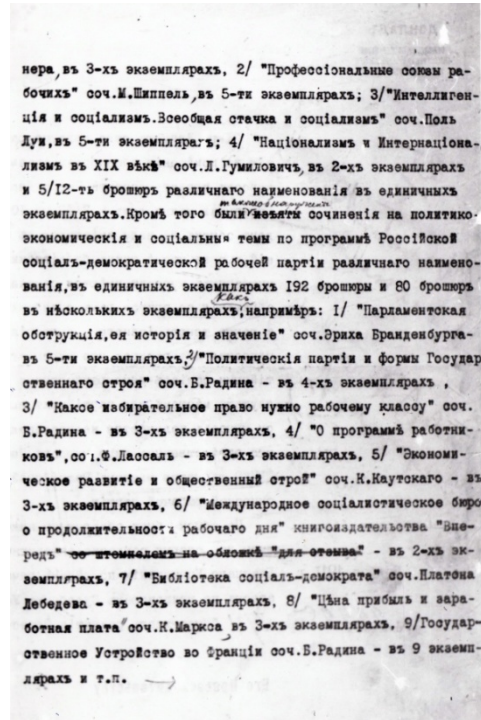

Рис. 4. Рапорт III-го охоронного відділу про обшук (стр. 2)

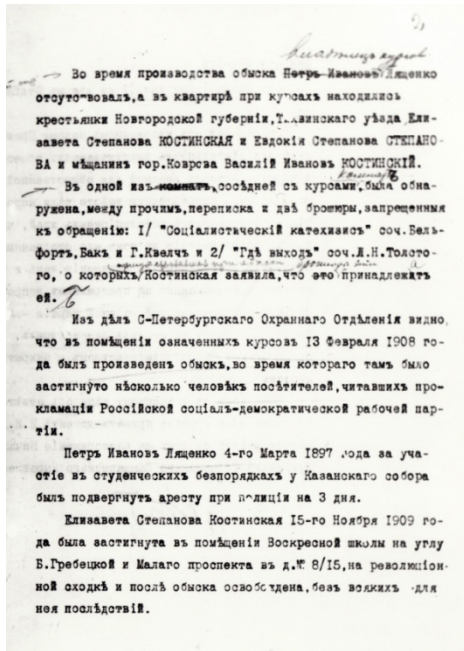

Рис. 5. Рапорт III-го охоронного відділу про обшук (стр. 3)

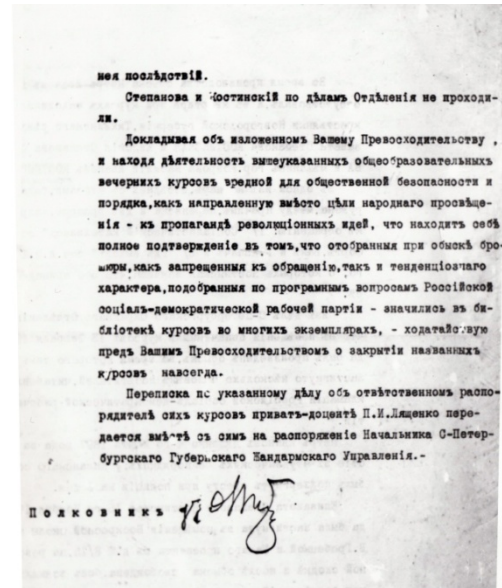

Рис. 6. Рапорт III-го охоронного відділу про обшук (стр. 4)

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Див.: Сінкевич Є.Г. Петро Іванович Лященко – дослідник історії народного господарства. – Херсон: Айлант, 2002. – 123 с.
2. Киктенко Т.П., Скокан Е.И. Петр Иванович Лященко: Библ. указатель. 1976-1955. – Киев: Изд-во АН УССР, 1961. – 62 с.
3. Большая Советская энциклопедия: В 30 т. – 3-е изд. – М., 1969-1978. – Т. 15. – С. 135.
4. Українська Радянська енциклопедія. – 2-е вид. – К., 1981. – Т. 6. – С. 309.
5. Горкина Л. Выдающийся экономист и историк экономики: к 130-летию со дня рождения П.И. Лященко // Экономика Украины: Полит.-эконом. журн. М-ва финансов Украины и Нац. акад. наук Украины. – 2006. – № 12. – С. 81-83.
6. Центральний державний історичний архів Російської федерації в Санкт-Петербурзі (далі – ЦДІА РФ в СПб), ф. 14, оп. 3, спр. 30547.
7. Державний архів Томської області (далі – ДАТО), ф. 102, оп. 9, спр. 322.
8. Высшие женские (Бестужевские) курсы: Библ. указатель. – М., 1966.
9. Университет и политика. – СПб, 1906.
10. Архів Президії НАН України, ф. 256, оп. 3, спр. 1.
11. ЦДІА РФ в СПб, ф. 14, оп. 2, спр. 1401.
12. ДАТО, ф.102, оп.1, спр.621.
13. ЦДІА РФ в СПб, ф. 569, оп. 13, спр. 114.
14. Закрытие женского рабочего клуба // Речь. – 1909. – 25 дек.
15. ЦДІА РФ в СПб, ф. 569, оп. 2, спр. 414.
16. Рознер І.Г. До 100-річчя з дня народження П.І. Лященко // УІЖ. – 1976. – № 10.
17. ДАТО, ф. 102, оп. 1, спр. 791
18. Вирный Д., Чунтулов В. Видный советский историк народного хозяйства / К 100-летию со дня рождения П.И. Лященко // Экономические науки. – 1976. – № 10.
19. Сибирская жизнь. – 1917. – 23,26 апр.
20. ДАТО, ф.102, оп. 9, спр. 322.
21. Державний архів Ростовської області (далі – ДАРО), ф. 46, оп. 3, спр. 464.
22. ДАРО, ф. 527, оп. 1, спр. 290.
23. ДАРО, ф. 257, оп. 1, спр. 364.
24. ДАРО, ф. 257, оп. 1, спр. 416.
25. ДАРО, ф. 46, оп. 3, спр. 464.
26. ДАРО, ф. 50, оп. 1, спр. 3.
27. Донские ведомости. – 1918. – 4 окт.
28. Корниевский Р.П. Выдающийся экономист П.И. Лященко (1876-1955) // Ростовский госуниверситет: 1915-1965: Статьи, воспоминания, документы. – Ростов-на-Дону, 1965.
29. ДАРО, ф. 1817, оп. 1, спр. 6.

РЕЦЕНЗЕНТИ: д.і.н., професор Г.В. Боряк, д.і.н., професор П.М. Тригуб

© Є.Г. Сінкевич, 2010

Стаття надійшла до редакції 09.02.2010